

РОЗДІЛ II. ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС У СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

УДК 371.315.6

С.Е. Генкал

Сумський державний

педагогічний університет

ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ В УЧНІВ ПРОФІЛЬНИХ КЛАСІВ

У статті здійснений аналіз проблеми цілепокладання в учнів профільних класів. Порівнюються традиційні та авторський підходи до визначення мети освітньої діяльності з урахуванням принципу суб'єктності в межах особистісно зорієнтованого навчально-виховного процесу. Пропонується один із шляхів формування в учнів умінь цілепокладання під час виконання індивідуальних освітніх проектів.

The article touches upon the problem of forming aims of the pupils' activity in specialized classes. Traditional and author's approaches to the definition of aim of activity with regard for the principle of subjectiveness in the frame of personally-oriented teaching are compared in the article. The author proposes one of the ways of forming pupils' aims of activity based on the individual educational projects.

Основою розвитку суспільства є освіта, тому питання, що пов'язані із забезпеченням її якості, мають провідне значення для держави. Сучасний етап соціально-економічного розвитку нашої країни зумовлює нові вимоги до якості освіти – формування творчої, активної, самостійної і відповідальної за якість свого навчання особистості. Вирішальну роль у цьому відіграє підвищення результативності самостійної пізнавальної діяльності учнів, яка у свою чергу має ґрунтуватися на врахуванні цілей тих, хто навчається, їх пізнавальних потреб та інтересів.

Проблема самостійної пізнавальної діяльності відображена в дослідженнях Г.А. Гарбар, Ю.Б. Гіппенрейтер, М.С. Головань, Л.В. Жарової, С.Г. Заскалєти, С.В. Захарова, С.В. Каяліної, Л.О. Лісіної, В.І. Лозової, Л.І. Лутченко, М.В. Паюл, П.І. Підкасистого, О.Я. Савченко, С.О. Семерікова, Т.І. Шамової, Г.І. Щукіної та ін. Дослідники вказують на нерозривний зв'язок самостійної пізнавальної діяльності учнів із пізнавальними потребами, інтересами, мотивами, метою, пізнавальною активністю та самостійністю. Аналіз літературних джерел та досвіду шкільної практики дає підстави стверджувати, що зусилля науковців та педагогів-практиків спрямовані на розробку дидактичних, методичних, організаційних аспектів самостійної пізнавальної діяльності учнів та підвищення її ефективності.

Проте вважаємо за потрібне зазначити, що у навчально-виховному процесі освітні цілі учнів не є предметом уваги дослідників та вчителів, оскільки, з одного боку, важко враховувати освітні цілі кожного учня, а з другого – вчителі приділяють увагу переважно формуванню в учнів знань, умінь, навичок. Однак характер самостійної пізнавальної діяльності учнів визначається вмінням ставити адекватні і реальні цілі освітньої діяльності.

Тому виникає суперечність між тим знанневим та діяльнісним потенціалом, який повинен бути в майбутніх випускників школи, й усвідомленими та набутими ними у процесі навчання вміннями цілепокладання.

Розв'язання суперечності вбачається у цілеспрямованому пошуку шляхів формування в учнів умінь цілепокладання, що є метою статті. Досягнення мети передбачає: порівняння традиційних і новітніх підходів до цілепокладання; розгляд особливостей формування в учнів профільних класів умінь цілепокладання.

Самостійна пізнавальна діяльність учнів профільних класів відбувається у результаті перебігу таких її складових: потреби, інтереси – мотив – мета – діяльність – результат. Отже, мета є центральною ланкою пізнавального процесу та забезпечує його логіку [2]. Ефективність пізнавального процесу залежить від його організації, що забезпечить гарантоване досягнення дидактичних й особистісних освітніх цілей учнів.

Орієнтація навчання на цілі спричинює появу стійкого зворотного зв'язку, що стає фактором контролю за розвитком навчально-виховного процесу. Відповідно до цього навчально-виховний процес передбачає: постановку цілей та їх максимальну конкретизацію; спрямованість на навчальні цілі; орієнтацію навчальних цілей, а разом з тим й навчання на гарантоване досягнення результатів; оцінювання результатів, корекція навчання; підсумкова оцінка результатів. Проте реалізація принципу суб'єктності в контексті особистісно зорієнтованого навчально-виховного процесу вимагає врахування не тільки дидактичних цілей учителя, але й освітніх цілей учня.

Вплив традиційних підходів до організації навчально-виховного процесу спричинив необхідність розв'язання дидактичних проблем на шляху управління пізнавальним процесом з чітко поставленими цілями, досягнення яких піддається опису і визначенню [3].

Звернемося до традиційних способів постановки цілей.

Найчастіше визначення цілей відбувається через зміст матеріалу. Наприклад,

“вивчити процес фотосинтезу”. Чи можна, виходячи з такого формулювання, з’ясувати, як досягається мета. Ми вважаємо, що таке формулювання досить розпливчате, тому, як досягається мета з’ясувати неможливо.

Другий спосіб – визначення цілей через діяльність учителя. Наприклад, “ознайомити учнів з будовою...”, “сформувати в учнів уміння...”. Визначення мети у такий спосіб не вимагає перевірки результату, тому що результати не передбачені даним способом постановки мети.

Наступний спосіб – визначення узагальнених освітніх цілей, що зумовлюють розвиток внутрішніх процесів: інтелекту, емоційно-вольової сфери, особистості учня в цілому. Наприклад, формулювання цілей такого типу потребують конкретизації: “сформувати вміння узагальнювати...”, “розвивати самостійність у процесі...”, “формувати інтерес до...”.

Не відповідає результату навчання, його наслідкам визначення цілей через освітню діяльність учнів. Наприклад, мета – “закріплення матеріалу...”.

Постановка цілей через зміст матеріалу, через діяльність учителя та освітню діяльність учнів не дає повного уявлення про результати, що планує вчитель, отже, існує певна невідповідність між цілепокладанням і цілездійсненням. Формулювання узагальнених освітніх цілей, що передбачають розвиток особистості учня, виходить за межі повсякденного освітнього процесу і не свідчить про досягнення результату.

Найбільш продуктивним, що відповідає принципу суб’єктності, на наш погляд, є визначення цілей через результати навчання, що відображені в конкретних пізнавальних діях учнів.

У нашому дослідженні ми приділяли велику увагу формуванню вмінь учнів профільних класів ставити адекватні цілі та їх досягати під час виконання індивідуальних освітніх проектів, що розглядаються нами як засіб організації самостійної пізнавальної діяльності. Індивідуальні освітні проекти характеризуються: цілеспрямованістю – перспективною метою проекту є самореалізація та самовизначення; елективністю – провідною умовою є вільний вибір та пізнавальні потреби учня; ретельним плануванням кожного етапу та результату індивідуального освітнього проекту; динамічністю – освітній рух відбувається від початку до одержання запланованого результату; певним інтелектуальним, евристичним, проблемним, творчим навантаженням; варіативністю – індивідуальні освітні проекти учнів відрізняються складністю, змістом, цілями, методами та засобами дій, формами презентації. Отже, індивідуальні освітні проекти спрямовані на гарантоване досягнення учнями освітніх цілей під час самостійної пізнавальної діяльності.

Як зазначалося, пізнавальний процес має певну логіку. Першим його етапом є виникнення пізнавальних потреб, інтересів, далі – мотивів, потім – мети, на основі якої здійснюється діяльність, що спрямована на конкретний результат.

Реалізація принципу суб'єктності полягає у відповідності мети індивідуального освітнього проекту пізнавальним потребам і пізнавальним інтересам, які в учнів профільних класів пов'язані з майбутньою професією. Широкі пізнавальні потреби із часом трансформуються у пізнавальні, професійні і відповідно до них може коригуватися мета діяльності. Особливістю індивідуального освітнього проекту є те, що він має дві мети: одна належить учню, друга – вчителю. Метою вчителя є розвиток особистості учня, надання можливості учню усвідомити рівень готовності до подальшої професійної діяльності та формування уявлення про перспективи діяльності в освітньому та соціальному просторі.

На основі мети учня відбувається розробка теми проекту та ретельне планування перебігу дослідження. Мета діяльності, сформульована учнем виконує функцію управління, корекції та регуляції під час проходження учнем етапів самостійної пізнавальної діяльності та на її основі відбувається втілення мотиву, що забезпечує поступовий розвиток самостійної пізнавальної діяльності. “Цілі – це кінцеві і проміжні результати тих дій учнів, що очікуються та приводять до реалізації мотивів” [4, 18 – 28].

Мета спонукає учнів до творчої самостійної діяльності. При цьому учень досягає нового щабля у навчальному пізнанні та крокує до нового етапу діяльності, що визначає вищий рівень інтелектуальних і творчих досягнень. Якщо функція корекції спрямовує діяльність учнів на кожному етапі відповідно до бажаного результату, то функція регуляції полягає у забезпеченні можливості оволодіння предметним змістом та у самостійному освітньому русі учнів.

Робота учнів над проектами спирається на суттєву особливість самостійної пізнавальної діяльності учнів, які виконують індивідуальні освітні проекти, – здатність уявляти головну (перспективну) мету, трансформувати її в цілі окремих етапів проекту, завдання, плани, актуальні настанови. Учні послідовно крокують через проміжні цілі до кінцевої (професійно визначитися, випробувати себе в освітній діяльності, самореалізуватися).

У процесі самостійної пізнавальної діяльності відбувається зміна цілей за їх рівнями: широкі пізнавальні цілі змінюються у навчально-пізнавальні завдяки тому, що вчитель дає учням змогу задовольнити пізнавальні інтереси і потреби, ті, у свою чергу, перетворюються у цілі самоосвіти, що

трансформуються у соціальні цілі. Усвідомлення учнями цілей приводить їх до вибору змісту, плану, засобів діяльності.

Найбільш значущим елементом самостійної пізнавальної діяльності учнів під час виконання індивідуальних освітніх проєктів є особистісне цілепокладання. Передумовами формування особистісно значущої мети є: виникнення пізнавальних потреб; спрямованість на об'єкт цілепокладання (проблему, явище, процес, культурно-історичний факт); впевненість у значущості даного об'єкта.

“Цілепокладання у роботі над проєктом – це встановлення учнем головних цілей і завдань на кожному етапі роботи”, – зазначає Н.В. Альохіна [1, 30].

Цілепокладання передбачає: уміння формулювати мету діяльності за її результатом; уміння формулювати мету відповідно до проблеми; вибирати мету з кількох та встановлювати їх взаємодію; обґрунтовувати вибір мети; проводити уточнення мети з урахуванням засобів її досягнення; ранжувати цілі (за терміном досягнення: перспективні, найближчі); уміння звужити та розширити цілі.

Під час створення та реалізації індивідуального освітнього проєкту відбувається нарощування цілей за рівнями складності, їх обґрунтованість залежить від особистісної значущості, суспільної корисності, практичності, реальності проєкту та свідчить про динаміку самостійної пізнавальної діяльності. Особистісне цілепокладання, яке спирається на результати освітньої діяльності, дозволяє вирішити суперечність між орієнтацією на систему знань як основу навчання та необхідністю особистісного розвитку учнів.

Отже, ефективність самостійної пізнавальної діяльності та реальність результату індивідуального освітнього проєкту залежить від процесу особистісного цілепокладання, що є важливим компонентом особистісно зорієнтованого підходу.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки:

– традиційні підходи до формулювання мети діяльності не забезпечують її реалізацію внаслідок того, що мета не відповідає результату або результат важко проконтролювати;

– залучення учнів до роботи над індивідуальними освітніми проєктами, під час якої реалізується принцип суб'єктності, дає можливість урахувати освітні цілі учня й дидактичні цілі вчителя та забезпечувати діалектичну єдність навчання й викладання.

Перспективним напрямом подальшого дослідження вважаємо розгляд питання про оновлення професійного інструментарію педагога, що забезпечать результативність самостійної пізнавальної діяльності учнів профільних класів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алёхина Н.В. Индивидуальный образовательный проект как средство самоопределения гимназиста: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Оренбург, 2000. – 203 с.
2. Генкал С.Е. Особливості і структура самостійної пізнавальної діяльності учнів профільних класів // Педагогічні науки: Зб. наук. пр. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2006. – С. 167 – 173.
3. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. – М.: Знание, 1989.
4. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – 4-е изд. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 548 с.

УДК 37.025+371.212.3

Н.П. Дейниченко

*Сумський державний
педагогічний університет*

АКТИВІЗАЦІЯ МИСЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОБДАРОВАНИХ ФІЛОЛОГІВ У СИСТЕМІ МАН

У статті аналізується робота лінгвістичного гуртка в системі Малої академії наук з обдарованими школярами.

The process of a young philologist formation in the SAS system is reviewed in this article.

Обдаровані школярі – це особлива категорія, яка вимагає такого планування роботи, що спрямоване не просто на розвиток мислення, а на формування навичок мислення високого рівня, процес навчання для таких учнів повинен бути не стільки інформативним, скільки розвивальним.

Це питання розглядалося в різних аспектах, але в основному в педагогічних та психологічних науках: розвивальне навчання вивчали Ж. Алексєєва [1], Л. Коваль [8], Л. Скуратівський [15], моделювання мислення стало об'єктом дослідження Н. Амосова [2], Н. Остапенко [13], суть раціональної організації навчальної діяльності розкрив Ю. Бабанський [3], розвиток творчих здібностей описали О. Бабенко [4], І. Волощук [6], Л. Піскорська [14], особистісно-орієнтоване навчання з'ясував С. Босак [5], психологія мислення привернула увагу П. Гальперина [7] та В. Крутецького [9], обдарованості школярів присвячено працю Н. Лейтес [10], пізнавальну активність розглядали В. Лозова [11], В. Онищук [12], А. Щукіна [16]. Але активізація мисленнєвої діяльності обдарованих філологів у системі МАН ще не була предметом спеціального вивчення і стала об'єктом нашого дослідження.

Таким чином, вибір теми визначається як значущістю володіння словом